

Prof. dr hab. Jacek Mazurkiewicz

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0001-5936-9038

e-mail: j.mazurkiewicz@wpa.uz.zgora.pl

Niech wolno być własnowolnym! Nie tylko o małoletnich przedsiębiorcach

Let yourself be of your own will!
Not only about minors being entrepreneurs

Streszczenie

W polskim piśmiennictwie prawniczym w zdecydowanej większości akceptowany jest pogląd, że małoletni może być przedsiębiorcą. Jednak polskie prawo nie dopuszcza przyznania małoletniemu przez sąd pełnej zdolności do czynności prawnych, choć niegdyś było inaczej. Podobnie, jak wiele ustawodawstw na pięciu kontynentach, prawa Rosji, Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu przewidują możliwość emancypacji niepełnoletniego. W artykule szerzej uzasadniam wcześniej przedstawiony przeze mnie postulat, aby polskie prawo dopuszczało przyznanie małoletniemu pełnej zdolności do czynności prawnych.

Słowa kluczowe: małoletni, emancypacja, przedsiębiorca, Polska, Rosja, Białoruś, Ukraina, Kazachstan

JEL: K15

Abstract

In the Polish legal literature, the majority accept the view that a minor is able to be an entrepreneur. However, Polish law does not allow a minor to be granted the full-scope legal capacity by a court, although it was once different. Like many legislations on five continents, the legal systems of Russia, Belarus, Ukraine and Kazakhstan provide for the admissibility of emancipation of a minor. In the paper, I broadly justify my earlier demand that Polish law allow granting a minor full-scope legal capacity.

Keywords: minors, emancipation, entrepreneur, Poland, Russia, Belarus, Ukraine, Kazakhstan

Zadne tabu, a i tak cicho sza

Uwłasnowolnienie¹, usamowolnienie, upełnoletnienie, emancypacja, to instytucja prawna znana od tysięcy lat. Dziś w ustawodawstwach państw leżących w Afryce, obu Amerykach, Azji i Europie. Także stosunkowo niedawno przewidziana w prawach obowiązujących w II RP.

W uproszczeniu, które oddaje istotę tej instytucji: uwłasnowolnienie (dalej nazywane tu m.in., gdzie indziej niejednoznacznie, określeniem emancypacja) polega na przyznaniu niepełnoletniemu pełnej zdolności do czynności prawnych. Różne były (osoby i organy) i są organy, które miały tę kompetencję, różne były i są przesłanki emancypacji, oczywiście, że w różnych czasach różny był zakres (najszerszy niekiedy na gruncie prawa handlowego) i inne uwarunkowania jej skutków.

Współczesne prawo polskie usamowolnienia, które byłoby dokonywane przez jakiegokolwiek organ, nie zna. Nie jest nim, mimo pewnych podobieństw, uzyskanie pełnej zdolności do

czynności prawnych przez małoletnią kobietę, która za zgodą sądu opiekuńczego wstępuje w związek małżeński (art. 10 § 2 k.c. w zw. z art. 10 § 1 zd. 2 k.r.o.).

Czas uzyskania pełnej zdolności do czynności prawnych nie jest w Polsce przedmiotem zainteresowania badaczy. Poza jednym studium (zob. Watrakiewicz, 2003, s. 497 i n.), apologetycznym wobec obowiązujących unormowań, trudno wskazać piśmiennictwo, w którym to niebagatelne zagadnienie społeczne, ekonomiczne i kulturowe byłoby przedmiotem analiz prawników.

Od dnia, kiedy ukończenie 18. roku życia uznano w polskim ustawodawstwie powojennym za chwilę uzyskania pełnej zdolności do czynności prawnych, minęło 75 lat (art. 3 § 3 prawa osobowego, Dz.U. z 1945 r., Nr 40, poz. 223). Banałem jest stwierdzenie, że niemało się od tamtego czasu zmieniło. Jestem w tym artykule zmuszony jednak zauważyć i to, co oczywiście, że uległo różnorodnym, bynajmniej nie zawsze jednoznacznym, przemianom dorastanie małoletnich, naby-

wanie przez nich wiedzy umysłowej, etycznej, społecznej, także ekonomicznej.

Znaczącą cezurą były czasy polskiej transformacji ekonomiczno-politycznej lat 80. i 90. ubiegłego wieku, dokonywanej nierzadko w sposób nadzwyczaj bolesny, a zdarzało się, że i dramatyczny także dla części polskich dzieci (zob. np. Mazurkiewicz, 2019, s. 113–114). Te przemiany zaowocowały również pojawieniem się takich obszarów niekiedy wymuszonej aktywności życiowej niepełnoletnich, która uzasadniała pytania o sens dotychczasowego bezwzględne ograniczenia uzyskiwania przez nich pełnej zdolności do czynności prawnych.

Ale też wcześniej i potem w polskim prawie pojawiały się różnorodne unormowania gwarantujące niepełnoletnim uprawnienia szczegółowe, dotyczące w szczególności ich dóbr osobistych; także, choć rzadko, odnoszące się do sfery prawa publicznego, np. prawa do stowarzyszania².

Istotniejsza wydaje się jednak konstatacja, że niepełnoletni mogą być i są pracownikami, twórcami, nie tylko aktorami, piosenkarzami, muzykami, fotografami, dziennikarzami, także modelami, rzadko, ale zdarza się — wynalazcami; często natomiast prowadzą działalność w istocie zawodową, udzielając korepetycji, ucząc gry na instrumencie muzycznym, uprawiając sport, będąc kurierami, robiąc i przynosząc zakupy, wyprowadzając na dwór zwierzęta domowe, oprowadzając wycieczki, sprząając, handlując na (niektórych) portalach, „produkując” obiekty wirtualne, będąc didżejami, programistami, youtuberami, streamerami, blogerami, „deweloperami” stron internetowych, prowadzącymi obsługę portali społecznościowych. Jasne, że niemała część tej aktywności ma miejsce w tzw. szarej strefie. Wbrew narzucającym się pozorom trzeba wspomnieć, iż choć wolno przypuszczać, że podejmujących taką aktywność niepełnoletnich nie jest wielu, to jednak nie jest to również grupa znikoma. Na niektórych obszarach, np. w sferze „produkcji” obiektów wirtualnych oraz działalności w Internecie, jest to zapewne grupa znacząca, także pod względem dochodów.

Postulat usamowolniania małoletnich zawierał ogłoszony w Polsce „w czerwcu 1938 r. przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej »Projekt Prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych« [...]” (Szczygielski, 1939, s. 12 oraz 21 i n.). Dziwić więc może to, że dopiero po blisko 80 latach powtórzono u nas postulat dopuszczalności uwłasnowolnienia małoletnich (zob. Mazurkiewicz, 2015, s. 313). Miejsce jego przedstawienia przesądziło, że dokonano tego lakonicznie, prawie hasłowo. Mimo nadziei, o których świadczył tytuł tamtych rozważań, w których i ten koncept się znalazł, nie zrobił on wrażenia na badaczach naszego prawa; odnieść można wrażenie, że zostały one, o ile w ogóle, przeczytane przez nielicznych.

Nigdy nie pisałem sobie a muzom. Dziś, chwała Bogu, nie jestem zatroskany także o byt i akademicki status. Tak jak przed laty uważam, że uwłasnowolnienie powinno być w polskim prawie przywrócone. Jasne, że nie będzie to instytucja wykorzystywana „masowo”. Ale zważywszy nie setki, ale zapewne tysiące dzieci, które podejmują się aktywności twórczej, zawodowej, zarobkowej, jest ona uzasadniona, moim

zdaniem, niezbędna. Niezależnie od tego, jak się ów reanimowany koncept potoczy, nieuchronna jest konieczność zakończenia dysputy także nad zasadnością dotychczasowej granicy wieku, którego osiągnięcie jest warunkiem uzyskania *ex lege* pełnej zdolności do czynności prawnych.

W tym miejscu nie myślę, to również nieuchronne, przedstawić i rozważyć wszystkich argumentów przemawiających za tym postulatem (i ewentualnie, nieznanych mi argumentów przemawiających przeciw niemu).

Przedsiębiorca niekoniecznie w krótkich spodenkach

Zacznę od tego, że *de lege lata* ma miejsce w Polsce sytuacja po trosze paradoksalna. Choć niepełnoletni, co do zasady, nie ma zdolności do czynności prawnych, to może być przedsiębiorcą.

W rodzimym piśmiennictwie prawniczym nie brakowało głosów, że małoletni przedsiębiorcą być nie może. Argumentem w zasadzie jedynym było, co oczywiste, że poza wyjątkowym w praktyce uzyskaniem pełnej zdolności przez małoletnią, najmniej szesnastoletnią kobietę, która za zgodą sądu opiekuńczego wstąpiła w związek małżeński, niepełnoletni nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych. Jej brak zaś, twierdzili ci, którzy nie dopuszczali, aby małoletni mógł być przedsiębiorcą, jest barierą, aby móc prowadzić „we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową” (art. 43¹ k.c.).

Przytłaczająco liczniejsi zwolennicy poglądu, iż małoletni może być przedsiębiorcą podnosili — pozornie paradoksalnie nawiązując do tego samego art. 43¹ k.c. — iż prowadzenie działalności gospodarczej lub zawodowej we własnym imieniu nie oznacza konieczności wykonywania tej działalności osobiście. Wskazywali nie tylko na możliwość jej prowadzenia — po spełnieniu przewidzianych prawem wymogów — przez przedstawiciela ustawowego przedsiębiorcy nieposiadającego pełnej albo ograniczonej zdolności do takich czynności. Ich argumentacja znajdowała jeszcze silniejsze oparcie w definicjach przedsiębiorcy zawartych w art. 2 UoZNK, a także art. 3 ust. 1 pkt 3 PWP.

Przypominali też to, co oczywiste: że nie tylko czynności sądowe, ale i pozasądowe, jakie są związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, mogą być dokonywane przez prokurenta (art. 109¹ § 1 k.c.), który przecież dokonuje ich w imieniu przedsiębiorcy. Nie ma żadnych barier, aby po uzyskaniu zgody sądu opiekuńczego została ustanowiona prokura także dla przedsiębiorcy nieposiadającego pełnej albo nawet ograniczonej zdolności do czynności prawnych.

W polskim piśmiennictwie powojennym najszerzej, choć nie jako pierwszy, przedstawił tę problematykę Piotr Zaporowski (zob. Zaporowski, 2006, s. 37 i n.; jeszcze obszerniej Zaporowski, Mazurkiewicz, Zaporowska, Zaporowska, 2016, s. 129 i n.; por. w szczególności Czarnik, 2001, s. 56–59). Omawiając obszernie liczne wypowiedzi badaczy oraz rzadkie orzecznictwo wskazywał, że przecież art. 43¹ k.c. nie wymaga, aby osoba fizyczna posiadała w ogóle albo posiadała

pełną zdolność do czynności prawnych. Podkreślał tożsame wnioski wynikające z art. 4 ust. 1 *in fine* UoSDG (ustawa z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. z 2015 r., poz. 584 ze zm.). I wskazywał na art. 25 ust. 1 pkt 11a tej ustawy, w którym przewidywano, że wpisowi do CEiDG podlegają również „dane przedstawiciela ustawowego, o ile są wymagane [...]”, a w pkt 13, iż wpisowi takiemu podlega także dotycząca przedsiębiorcy „informacja o ograniczeniu lub utracie zdolności do czynności prawnych oraz ustanowieniu kurateli lub opieki [...]”³.

Akceptowano dopuszczalność uzyskania statusu przedsiębiorcy także na gruncie wcześniejszej ustawy z 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej (Dz.U. Nr 101, poz. 1178 ze zm.). Wskazując na jego art. 2 ust. 2 podkreślano, że „jednoosobowym przedsiębiorcą może być osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych z przyczyn naturalnych (np. osoba nieletnia) lub z innych powodów (np. ubezwłasnowolnienia)”, zaś w „jej imieniu i na jej rachunek działalność gospodarczą mogą prowadzić jej przedstawiciele ustawowi lub kurator” (Bierć, 1998, s. 11).

Dzisiaj art. 4 ust. 1 prawa przedsiębiorców (Dz.U. z 2021 r. poz. 162) również nie przewiduje wymogu posiadania przez przedsiębiorcę ograniczonej albo pełnej zdolności do czynności prawnych. Natomiast w art. 5 ust. 2 pkt 7 ustawy z 6 marca 2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (Dz.U. z 2020 r. poz. 2296 ze zm.) powtórzono wcześniejsze unormowania przewidując, że wpisowi do CEiDG podlega także „informacja o ograniczeniu lub utracie zdolności do czynności prawnych oraz o ustanowieniu kurateli lub opieki, obejmująca dane kuratora lub opiekuna [...]” przedsiębiorcy. Taka jest też wymowa stosownych unormowań zawartych w art. 23 ust. 1 pkt 1 i 2 oraz ust. 3 pkt 1 tej ustawy⁴.

Tak jak niegdyś i dzisiaj potrzeba uzyskania przez małoletniego statusu przedsiębiorcy wiąże się przede wszystkim z odziedziczeniem przezeń przedsiębiorstwa albo innego prawa majątkowego związanego z uczestnictwem w działalności gospodarczej. Zrozumiałe, że nieliczne są orzeczenia sądowe dotyczące małoletniego przedsiębiorcy, ale nie przeczą one, przeciwnie, dopuszczają uzyskanie takiego statusu przez małoletniego, także wskutek darowizny. W szczególności w wyroku z 23 listopada 1994 r. NSA przyjął, że nie „ma [...] przeszkód prawnych, które uniemożliwiłyby przekazanie w drodze darowizny firmy wnukowi, mimo że nie ukończył jeszcze 18 lat [...]. Do złożenia w urzędzie skarbowym w imieniu małoletniego oświadczenia o dalszym prowadzeniu zakładu (w stanie nie pogorszonym) przez co najmniej 5 lat uprawnieni są jego przedstawiciele ustawowi. W tym wypadku złoży je jako przedstawicielka ustawowa matka, skoro ojciec dziecka, które ma otrzymać taką darowiznę, nie żyje”⁵.

Pokrewne wnioski uzasadnia unormowanie zawarte w art. 4 ust. 2 ustawy z 22 marca 1989 r. o rzemiośle (Dz.U. z 2020 r., poz. 2159), w którym przewidziano, że w „przypadku śmierci osoby fizycznej posiadającej kwalifikacje, o których mowa w art. 3 ust. 1, współmałżonek pozostający do chwili śmierci na jego utrzymaniu oraz małoletni zstępni mają prawo nadal wykonywać rzemiosło w warunkach i na zasadach obowiązujących tę osobę”.

Nie tylko nawiązując do takich sytuacji na oczywistą, choć szczególną okoliczność zwracał uwagę Marek Szydło podnosząc ogólnie, że „w pewnych sytuacjach prowadzenie działalności gospodarczej przez przedstawicieli ustawowych może być wręcz prawną koniecznością. Tak się dzieje z osobami mającymi ograniczoną zdolność do czynności prawnych, czyli z małoletnimi, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz z osobami ubezwłasnowolnionymi częściowo, a także z osobami pozbawionymi zdolności do czynności prawnych” (Szydło, 2002, s. 94, zob. także s. 75–76)⁶.

Dodać warto, że w piśmiennictwie wielokrotnie i w różnych kontekstach zwracano uwagę — mimo stosunkowo rzadkich stanowisk odmiennych — na to, że także kodeks „spółek handlowych nie zawiera żadnego unormowania, które by ograniczało możliwość udziału w spółce jedynie do osób posiadających pełną zdolność do czynności prawnych [...]”⁷.

Gdyby pogląd o małoletnim przedsiębiorcy kogoś dzisiaj dziwił, warto wspomnieć, że był on bez wyjątku uznawany także w przedwojennej polskiej literaturze prawa handlowego.

Jeszcze na gruncie prawa obowiązującego w byłej Kongresówce Stanisław Wróblewski zauważył: „małoletni może zostać i być kupcem wskutek prowadzenia przedsiębiorstwa przez zastępcę ustawowego [...]” (Wróblewski, 1935, s. 23, zob. także s. 24–27). Natomiast Maurycy Allerhand zauważał, że „dla pojęcia kupca jest konieczne prowadzenie przedsiębiorstwa w imieniu własnym, a zachodzi to nie tylko wtedy, gdy się w przedsiębiorstwie osobiście jest czynnym, lecz także wówczas, gdy się je prowadzi na własny rachunek, choćby przez inne osoby; kupcem jest więc niewłasnowolny, dla którego przedsiębiorstwo prowadzi ojciec, opiekun lub kurator [...]” (Allerhand, 1935, s. 5). Jeszcze prościej stwierdzał to Jan Namitkiewicz: prowadzącym „»przedsiębiorstwo zarobkowe« może być k a ż d y, nawet niezdolni i ograniczeni w działaniu [...]”. Kupcem jest: nieletni, w którego imieniu opiekun (względnie »pełnomocnik« [...]) prowadzi proceder zarobkowy [...]” (Namitkiewicz, 1934a, s. 7; stosunkowo obszernie i wnikliwie o nieletnim handlującym tenże, 1922, s. 52–56; nadto tenże, 1934b, s. 29–30). Status nieletniego kupca akceptował też Henryk Ritterman (Ritterman, 1936, s. 17 przyp. 1) i wypowiadając się na gruncie kodeksu cywilnego niemieckiego, więc z wynikającymi zeń uwarunkowaniami, Zygmunt Fenichel (Fenichel, 1936, s. 1249). Bardzo obszernie i wielokrotnie pisał o „nieletnim handlującym” lub „kupcu małoletnim” nadzwyczaj twórczy, dziś zaś prawie doszczętnie zapomniany, Adam D. Szczygielski⁸. W gruncie rzeczy, do tego samego kręgu piśmiennictwa aprobowanego ten pogląd zaliczyć trzeba tuż powojenną wypowiedź Stanisława Janczewskiego (Janczewski, 1946, s. 30; zob. także Dziurzyński, 1947, s. 8, s. 39, nadto s. 40–41).

Ex Oriente lux

Wspomniałem, że usamowolnienie znane jest w licznych ustawodawstwach. Widzę powody, aby przedstawić stosowne unormowanie w tych, które — choć odmienne co do rodowodu i innych okoliczności — znalazły się w podobnej pod pew-

nymi względami sytuacji, co prawo polskie. Są to prawa niektórych krajów, które przed przemianami lat 80. i 90., należały do tak zwanych demokracji ludowych. Wbrew nawykowej u nas, może poprawnościowej, prawniczej „komparatystyce okcydentalnej” (por. np. Bernfeld, Mazurkiewicz, Zaporowska, Zaporowska, 2016, s. 136 i n.; Mazurkiewicz, 2016, s. 101 i n.) warto poznawać także prawa obowiązujące za wschodnim kordonem. To tak czy inaczej, sfera naszych różnorodnych, nieuchronnych, przypuszczam, że nierzadko korzystnych i być może coraz częstszych kontaktów ekonomicznych, społecznych, kulturowych, rodzinnych nawet. To również sfera pod wieloma względami interesującego ustawodawstwa, niekiedy inspirującego, nierzadko, tak jak w odniesieniu do rosyjskiego prawa własności intelektualnej, daleko bardziej rozwiniętego niż nasze prawo. Obowiązującym tam prawem tak czy inaczej także polscy prawnicy praktycy już się zajmują i będą się musieli coraz częściej zajmować. Dlatego przedstawię podstawowe informacje dotyczące emancypacji w prawie rosyjskim, białoruskim, ukraińskim i kazachstańskim⁹.

W prawie rosyjskim

W art. 27 ust. 1 zd. 1 k.c. Federacji Rosyjskiej (Гражданский кодекс Российской...: dalej: k.c.F.R.) przewidziano, że niepełnoletni, „który osiągnął szesnaście lat, może zostać uznany za mającego pełną zdolność do czynności prawnych, jeżeli pracuje na podstawie umowy o pracę [...]”¹⁰, w tym kontraktu¹¹, „lub za zgodą rodziców, przysposabiających lub opiekuna [...]” zajmuje się działalnością gospodarczą¹². W zd. 2 tego ustępu przewidziano, że uznanie „niepełnoletniego za mającego pełną zdolność do czynności prawnych (emancypacja) następuje w drodze decyzji organu [...]” opieki¹³ (por. np. Букшина, 2008, s. 69 i n.) „za zgodą obojga rodziców, przysposabiających albo opiekuna; w przypadku braku takiej zgody — na mocy orzeczenia sądu” (ust. 1; por. np. Букшина, 2008, s. 75 i n.). W kolejnym ustępie przewidziano, że rodzice, „przysposabiający i opiekun nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania emancypowanego niepełnoletniego, w szczególności za zobowiązania wynikające wskutek wyrządzenia przez niego szkody” (nadto zob. np. Букшина, 2013, s. 113).

Pozostałe unormowania zawarte są w k.p.c. Federacji Rosyjskiej (Гражданский процессуальный кодекс Российской...: dalej: k.p.c.F.R.). W art. 287 ust. 1 przewidziano, że niepełnoletni może wystąpić z wnioskiem o emancypację „do sądu właściwego dla swojego miejsca zamieszkania [...]”, w ust. 2 powtórzono, że wniosek ten „sąd przyjmuje w przypadku braku zgody rodziców (jednego z rodziców), przysposabiających albo opiekuna, na uznanie niepełnoletniego za mającego pełną zdolność do czynności prawnych”. Zgodnie z art. 288 wniosek taki rozpatrywany jest z udziałem wnioskodawcy, rodziców (jednego z rodziców), przysposabiających (przysposabiającego), opiekuna, a także przedstawiciela organu opieki i prokuratora” (por. Иванов, 2009, s. 3). Kolejny artykuł stanowi w ust. 1, że sąd, po rozpatrzeniu zasadności tego wniosku, „wydaje orzeczenie, którym uwzględnia albo odrzuca prośbę

wnioskodawcy”. W ust. 2 postanowiono, że po uwzględnieniu „prośby wnioskodawcy, niepełnoletni, który ma szesnaście lat, jest uznany za mającego pełną zdolność do czynności prawnych (emancypowanego) z dniem uprawomocnienia się orzeczenia sądu o emancypacji” (por. Францифоров, 2020, s. 142).

W artykule nie poruszam zasadności ukończenia 16 lat jako wieku uprawniającego do wystąpienia o emancypację. Nie wykluczam, że mógłby to być wiek niższy, 15, może nawet 14 lat. Wspomnę jednak, że w Dumie Państwowej FR od ponad dwóch i pół lat rozpatrywany jest projekt ustawy № 232831-7 dotyczący zmian w części pierwszej k.c.F.R., przewidujący dopuszczenie prowadzenia przez niepełnoletnich działalności gospodarczej, a także zmianę art. 27 k.c.F.R. (Законопроект...; por. np. Гражданский кодекс Российской Федерации на 1 марта 2020..., s. 15). W przepisie tym proponuje się obniżenie wieku, od którego emancypacja jest możliwa, do lat czternastu. Natomiast w art. 26 tego kodeksu zaproponowano dodanie pkt 1¹, zgodnie z którym również nieemancypowani niepełnoletni „w wieku od czternastu do osiemnastu lat mają prawo prowadzić działalność gospodarczą po uzyskaniu pisemnej zgody swoich przedstawicieli ustawowych — rodziców, przysposabiających albo opiekuna”¹⁴. Projekt ten planowano rozpatrywać w marcu 2020 r. i zapewne z powodu pandemii nastąpi to później.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że już *de lege lata* także dopuszczalność prowadzenia przez niepełnoletniego, który ukończył lat czternaście, działalności gospodarczej jako indywidualnego przedsiębiorcy (por. np. Еськова, b.d. wyd., s. 2–3) wynika, tyle że pośrednio, ale dostatecznie jasno, z art. 23 ust. 1 i art. 26 ust. 1 k.c.F.R. (uwagi krytyczne o potrzebie zapewnienia praw niepełnoletnim przedsiębiorcom zob. Поровай, 2010, w szczególności wnioski na s. 4). Potwierdza to art. 22 ust. 1 pkt 1 lit. z ustawy o państwowej rejestracji osób prawnych i indywidualnych przedsiębiorców (zob. Федеральный закон от 8 августа 2001...), który przewiduje, że również osoba niepełnoletnia, nieemancypowana, oraz taka, która nie nabyła pełnej zdolności do czynności prawnych wskutek zawarcia małżeństwa, może zarejestrować się jako indywidualny przedsiębiorca, dołączając notarialnie poświadczoną zgodę rodziców, przysposabiających albo opiekuna (krytycznie o dopuszczalności bycia przedsiębiorcą przez niepełnoletniego nieemancypowanego Букшина, 1998, s. 84 i n.; таж, 1999, s. 122 i n.; таж, Эмансипация, 2003, s. 7). Oczywiście, że nie jest potrzebna ich zgoda na rejestrację takiej działalności w odniesieniu do emancypowanych (zob. także Мусаев, 2010, s. 116; Афонина, 2018, s. 49 i n., nadto s. 27–29 i 44). Z kolei w art. 3 ust. 2 pkt 1 ustawy o chłopskim (farmerskim) gospodarstwie (zob. Федеральный закон от 11 июня 2003...) przewidziano, że członkami gospodarstwa rolnego mogą być także dzieci członków gospodarstwa, po ukończeniu przez nie szesnastego roku życia (por. np. Участие...).

Piśmiennictwo prawnicze dotyczące emancypacji w prawie rosyjskim jest obszerne. Prym wiedzie w nim Swietłana Władimirowna Bukszina (Светлана Владимировна Букшина, dzisiaj: Woronina, Воронина) z dorobkiem najmniej kilkunastu publikacji, w tym monografią zatytułowaną „Эмансипация несовершеннолетних граждан по

законодательству Российской Федерации”, będącą rozprawą kandydacką obronioną w 2003 r. na Tomskim Uniwersytecie Państwowym (zob. w szczególności Кафедра...).

W jej, ale także w innych opracowaniach wskazuje się na ekonomiczne powody emancypacji (zob. np. Букшина, 2003a, s. 3 i n.; Лукашевич, 2018, s. 49) oraz jej skutki społeczne (zob. np. Понятие ...) i prawne (zob. np. Институт ...), potrzebę rozstrzygnięcia o emancypacji po uwzględnieniu stopnia dojrzałości fizycznej, psychicznej i społecznej niepełnoletnich (zob. Гришаева, Нарущкая, 2017, s. 163 i n.). Podobne wątki towarzyszą obserwacji, że jest to instytucja mogąca mieć większe znaczenie dla dzieci znajdujących się w schroniskach, domach dziecka, internatach (zob. Попов, 2016, s. 209). Analizuje się m.in. procedurę emancypacji (zob. Лукашевич, 2018, s. 49 i n.) oraz podkreśla jej administracyjny charakter, gdy postępowanie toczy się przed organem opieki (zob. Букшина, 2003b, s. 177 i n.). Wskazuje, że emancypowany (tu i dalej chodzi mi wyłącznie o emancypowanego, który nie osiągnął jeszcze pełnoletności) przestaje być uprawnionym do alimentowania przez rodziców, jest natomiast zobowiązany do alimentowania ich (zob. np. Гришмановский, 2009, s. 13). Wskazuje się, że emancypowany nie może przysposabiać (zob. Борисов, 2014, s. 38).

Pożyteczne mogą być też reguły, które wskazano w jurysprudence rosyjskiej, w orzeczeniach SN FR. Wśród nich zasady, że jeśli niedopuszczalne jest dochodzenie alimentów przez emancypowanego od rodziców, to konsekwencją tego jest i to, że jeśli emancypacja nastąpiła po wniesieniu pozwu, postępowanie takie jest umarzane (zob. pkt 16 постановление Пленума Верховного Суда РФ от 26 декабря 2017...). Nie możliwe jest też ustalanie ojcostwa i macierzyństwa emancypowanego bez jego zgody, zaprzeczenie tych stosunków filiacyjnych jest możliwe także w postępowaniu wszczętym przez emancypowanego (zob. pkt 18 i 25 постановление Пленума Верховного Суда РФ от 16 мая 2017...), oczywiście, że niedopuszczalne jest wszczynanie, w tym dalsze rozpatrywanie spraw dotyczących praw rodzicielskich lub uprowadzenia emancypowanego już dziecka (zob. pkt 2 постановление Пленума Верховного Суда РФ от 14 ноября 2017...).

Federalna Izba Notarialna FR podkreśla, iż emancypowany może udzielać poświadczanego notarialnego pełnomocnictwa (zob. письмо Федеральной нотариальной палаты...).

Widzę również powód, aby — choć z oczywistych powodów porzeczając na lapidarnym opisie — wspomnieć o sprawie № 2-372/2014 rozstrzygniętej 3 marca 2014 r.¹⁵ przez Sąd Rejonowy w Małojarsławcu. Powodem jej wszczęcia było to, że organ opieki odmówił emancypowania niepełnoletniej, która nie przedstawiła książeczki pracy i zaświadczenia pracodawcy o zarobkach. Nie ona, ale jej ojciec odwołał się do sądu, podnosząc, że córka jest freelancerką, pracuje dla przedsiębiorcy internetowego, z którym nie zawarła długoterminowej umowy, stąd nie może przedstawić książeczki pracy ani zaświadczenia o zarobkach. Sąd nie podzielił tej argumentacji, porzeczając na stwierdzeniu, że brak jest dokumentów potwierdzających zatrudnienie lub prowadzenie działalności gospodarczej (Петнёва, 2018, s. 33–34). To pouczający przykład, przemawiający moim zdaniem za sugestią nieprecyzowa-

nia przez ustawodawcę przesłanek emancypacji, pozwalając wnioskodawcy na przedstawienie, sądowi zaś na rozważenie, wszystkich okoliczności, które mogą za nią przemawiać.

W prawie białoruskim

W kodeksie cywilnym Republiki Białoruś (Грамадзянскі кодэкс...; dalej: k.c.R.B.) przesłanki emancypacji unormowano w art. 26 bliźniaczo jak w prawie rosyjskim (zob. nadto Стрижак, 2019, s. 28). Emancypowanym może być niepełnoletni, który osiągnął lat 16, jeśli pracuje na podstawie umowy o pracę (kontraktu) lub za zgodą rodziców, przysposabiających albo opiekuna prowadzi działalność gospodarczą (ust. 1 zd. 1). Wniosek niepełnoletniego rozpatruje organ opieki, jeśli na emancypację wyrazili zgodę oboje rodzice, przysposabiający albo opiekun, a gdy ich zgody brak — orzeka w tej sprawie sąd (ust. 1 zd. 2). W drugim ustępie art. 26 postanowiono, że rodzice, przysposabiający i opiekun nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania emancypowanego niepełnoletniego, w tym zobowiązania powstałe wskutek wyrządzenia przez niego szkody. Natomiast we wcześniejszym art. 20 ust. 2 zd. 1 k.c.R.B. przewidziano m.in., że gdy niepełnoletni został emancypowany uzyskuje on pełną zdolność do czynności prawnych w momencie wydania orzeczenia o emancypacji (sformułowanie „з моманту прыняцця рашэння аб эмансипацыі” uprawnia, również w związku z art. 26 ust. 1 zd. 1 i 2 k.c.R.B. wykładnię, że chodzi tu także o decyzję organu opieki; zastrzeżenie i — odpowiednio — wątpliwość co do zasadności tej interpretacji przedstawili mi Андрей Алексеевич Новиков i Jarosław Turlukowski).

Też bardzo podobne do rosyjskich unormowania zawarte są w kodeksie postępowania cywilnego Republiki Białoruś (Гражданский Процессуальный Кодекс Республики...; zob. np. Карпенко, 2004, s. 83–84, por. np. Остапенко, 2010, s. 102). W art. 377 jako właściwy do złożenia przez niepełnoletniego wniosku wskazano sąd miejsca zamieszkania. Przyjęcie wniosku mogło nastąpić, gdy brak wymaganej zgody jednego z rodziców, przysposabiających lub opiekuna albo w przypadku, gdy wyemancypowania odmówił organ opieki. Rozpatrywanie sprawy odbywa się przy obowiązkowym udziale jednego albo obojga rodziców, przysposabiających, opiekuna oraz przedstawiciela organu opieki. W następnym artykule postanowiono, że po rozpatrzeniu sprawy co do istoty, sąd uwzględni albo odrzuca wnioski. W przypadku uwzględnienia wniosku, niepełnoletniego, który osiągnął lat szesnaście, uznaje się za posiadającego pełną zdolność do czynności prawnych z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia.

W piśmiennictwie prawniczym białoruskim zagadnienia emancypacji niepełnoletnich są przedmiotem analiz w wielu pracach. Największym, liczącym najmniej kilkanaście publikacji, jest dorobek Tatiany Dimitriewny Trambaczewoj (Татьяны Дмитриевны Трамбачевой, wcześniej: Карпенко, Карпенко), która w 2009 r. na Białoruskim Uniwersytecie Państwowym w Mińsku obroniła rozprawę kandydacką pt. „Эмансипация несовершеннолетних в гражданском

праве Республики Беларусь” (Трамбачева, 2008, ss. 128)¹⁶.

Dla moich rozważań pożyteczne są w szczególności refleksje wskazujące na *ratio legis* tej prawnej instytucji (zob. np. Карпенко, 2004, s. 1). W nich wskazuje się w szczególności, że rozwój rynku spowodował udział niepełnoletnich w działalności przedsiębiorczej oraz ich zatrudnianiu. Wskazuje się, iż przybywa młodych, którzy osiągnęli dojrzałość, zanim uzyskali pełnoletność. To przyspieszenie dojrzałości, także intelektualnej, upatruje się również we wpływach wcześniej mało znaczących albo nieznanymi instrumentów edukacji medialnej, w szczególności nowych technologii. Podkreśla się, że emancypacja ma na celu nie tylko ochronę praw i interesów emancypowanych, ale także taką ochronę innych uczestników obrotu cywilnoprawnego. Zwraca się uwagę, że — poza wymaganym wiekiem — przesłanką dopuszczalności emancypacji nie powinno być tylko zatrudnienie w oparciu o umowę o pracę (kontrakt), ale także np. umowę zlecenia, również posiadanie majątku przynoszącego dochód lub prowadzenia innej niż gospodarcza działalności przynoszącej dochód, np. artystycznej, uzyskiwanie tantiem z działalności sportowej, również z członkostwa spółdzielni (zob. Борзенкова, 2010, s. 10). Podkreśla się też (zob. Бандык, b.r. wyd.), że nie ma innych, poza wskazanymi w k.c., wymogów formalnych emancypowania, np. nie jest konieczne posiadanie odpowiednika polskiego dowodu osobistego. Postępowanie o emancypację prowadzone przed organami opieki określane jest jako administracyjne. Zgody na usamowolnienie nie mogą udzielić rodzice pozbawieni władzy rodzicielskiej. Szczegółowe regulacje dotyczące postępowania o emancypację przed organami opieki określa rozporządzenie № 326 Rady Ministrów Republiki Białoruś z 7 marca 2006 r. (Постановление Совета Министров Республики Беларусь...). Warto zwrócić uwagę, że pośród ewentualnych dokumentów składanych przez wnioskodawcę jest i zaświadczenie o rejestracji jako indywidualnego przedsiębiorcy.

Wśród skutków emancypacji wskazuje się m.in. na możliwość dokonywania przysposobienia, wśród ograniczeń np. to, że emancypowany nie jest uważany za osobę uprawnioną do ubiegania się o pozwolenie na broń ani zobowiązany do odbycia służby wojskowej. Gdzie indziej zwraca się uwagę na problemy, które może rodić konieczność zmiany orzeczenia o upełnoletnieniu, zarówno organu opieki, jak i sądu, gdy w prawie białoruskim brak jest *lex specialis* (takiego choćby jak art. 300 k.p.c. Republiki Kirgiskiej¹⁷), co skłania do formułowania stosownego postulatu *de lege ferenda* (zob. Трамбачева, 2012, s. 88 i n., w szczególności konkluzje na s. 93–94). Badacze podnoszą też wątpliwości, które rodić może emancypacja na gruncie prawa pracy i formułują opinię, że np. unormowania białoruskiego kodeksu pracy dotyczące niepełnoletnich odnoszą się również, czyli nadal, do tych z nich, którzy zostali emancypowani (zob. Стрельцова, Богданович, 2015, s. 337–338). W piśmiennictwie podkreśla się również, co oczywiste, że upełnoletnienie nie ma wpływu na wcześniejsze nabycie prawa wyborczego (zob. Василевич, 2016, s. 221). Owo zróżnicowanie wieku jest bowiem konsekwencją celu ochrony i rodzaju uprawnień.

W prawie ukraińskim

W kodeksie cywilnym Ukrainy (Цивільний кодекс України...; dalej: k.c.U.) przyznanie pełnej zdolności do czynności prawnych unormowano w art. 35 (por. np. Міщенко, 2015, s. 114 i n.). W ust. 1 przewidziano, że usamowolnionym może być niepełnoletni, który ma lat 16 i pracuje na podstawie umowy o pracę, a także niepełnoletnia matka lub ojciec, jeśli ich stosunki filiacyjne z dzieckiem są potwierdzone wpisem (w aktach stanu cywilnego; „яка записана матір'ю або батьком дитини”). Analogicznie, jak m.in. w prawie rosyjskim, przyznanie pełnej zdolności do czynności prawnych może nastąpić, na wniosek niepełnoletniego, decyzją organu opieki wtedy, gdy została wyrażona pisemna zgoda jego rodziców, przysposabiających albo opiekuna; gdy zaś takiej zgody brak — na mocy orzeczenia sądu (ust. 2). Pełna zdolność do czynności prawnych może być także przyznana („надана”) choćby tylko szesnastolatki, który chce podjąć działalność gospodarczą (ust. 3 zd. 1). W kolejnych dwóch zdaniach tego ustępu postanowiono, że za zgodą rodziców, przysposabiających, opiekuna lub organu opieki taki niepełnoletni może zostać zarejestrowany jako przedsiębiorca i wówczas nabywa pełną zdolność do czynności prawnych z chwilą państwowej rejestracji („державної реєстрації”) jako przedsiębiorcy. Zgodnie z ust. 4 tego artykułu nadana niepełnoletniemu pełna zdolność do czynności prawnych obejmuje wszelkie („поширюється на усі”) cywilne prawa i obowiązki. I nawet jeśli umowa o pracę zostanie rozwiązana, czy działalność gospodarcza zakończona, usamowolniony zachowuje pełną zdolność do czynności prawnych (ust. 5). Natomiast w art. 49 ust. 2 k.c.U. stwierdzono, że do „aktów” (zdarzeń i „działań”) stanu cywilnego (актів цивільного стану) należy także przyznanie pełnej zdolności do czynności prawnych, choć nie przewidziano państwowej rejestracji usamowolnienia (zob. art. 40 ust. 3 i 4 tego kodeksu).

Pozostałe regulacje zawiera kodeks postępowania cywilnego Ukrainy (Цивільний процесуальний кодекс України...; dalej: k.p.c.U.). W jego art. 301 ust. 1 postanowiono, że sądem właściwym do złożenia wniosku niepełnoletniego, który ukończył 16 lat i na którego usamowolnienie nie wyrazili zgody rodzice, przysposabiający lub opiekun, jest sąd miejsca zamieszkania wnioskodawcy. Jeśli obywatel Ukrainy przebywa za granicą, sądem do tego właściwym jest sąd wskazany (na wniosek niepełnoletniego) uchwałą (postanowieniem?; „ухвалою”) sędziego Sądu Najwyższego (art. 301 ust. 2 k.p.c.U.). Zgodnie z art. 302 ust. 1 (ustęp oznaczony cyfrą „1” jest jedynym w tym i w następnym artykule) tego kodeksu wniosek niepełnoletniego powinien zawierać informację, że pracuje on na podstawie umowy o pracę lub jest matką albo ojcem, co potwierdza stosowny wpis w rejestrze aktów stanu cywilnego. Na podstawie art. 303 ust. 1 k.p.c.U. sprawa rozpatrywana jest z udziałem wnioskodawcy, jednego lub obojga rodziców, przysposabiających, opiekuna oraz przedstawicieli organu opieki, choć obowiązkowym jest tylko udział tych ostatnich. W art. 304 k.p.c.U. postanowiono, że po rozpatrzeniu sprawy co do istoty sąd uwzględnia albo odmawia uwzględnienia wniosku o nadanie pełnej zdolności do czynności prawnych (ust. 1). Zgodnie z kolejnym ustępem tego ar-

tykułu, jeśli wniosek zostaje uwzględniony, niepełnoletni uzyskuje taką zdolność do czynności prawnych z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia. W ostatnim ust. 3 nakazano, aby orzeczenie to, po jego uprawomocnieniu, zostało przesyłane (przez sąd właściwemu) organowi opieki.

W piśmiennictwie prawniczym ukraińskim wskazuje się na ekonomiczne *ratio legis* instytucji usamowolnienia niepełnoletnich (zob. np. Дьячкова, Кугот, 2012, s. 298). Nie wyjaśnia się powodów, dla których ustawodawca ukraiński instytucji tej nie nazwał, tak jak w odpowiednich przepisach rosyjskich, białoruskich i kazachstańskich, choć oczywiście, że jest to emancypacja (zob. Резніченко, Крутий, 2017, s. 16). Proponuje się rozszerzenie kompetencji organów opieki w postępowaniu o usamowolnienie, przyznanie im możliwości oceny doniosłości braku zgody przedstawicieli ustawowych, uproszczenie postępowania przed tymi organami, wprowadzenia odrębnego usamowolniania tylko w zakresie określonej działalności gospodarczej, a także m.in. stworzenie rejestru niepełnoletnich, którym przyznano pełną zdolność do czynności prawnych (zob. Ключковська, 2018, w szczególności s. 20).

Z być może odległej perspektywy uwzględnienia odpowiedniego postulatu w prawie polskim warte refleksji jest odpowiednie ukraińskie orzecznictwo sądowe. Spośród szczegółowych omówień chcę zachęcić do lektury okoliczności przyznania niepełnoletnim pełnej zdolności do czynności prawnych w orzeczeniach z 6 czerwca 2011 r. Sądu Apelacyjnego Obwodu Czerkaskiego oraz z 8 września 2011 r. Sądu Rejonowego w Humaniu (zob. Бермічева, 2013, s. 85–86). Zważywszy ograniczone rozmiary mego artykułu wspomnę szerzej tylko o jednym z opublikowanych werdyktów: orzeczeniu Sądu Rejonowego w Smile, w obwodzie czerkaskim z 15 października 2015 r., zapadłym w sprawie № 703/5450/15-ц¹⁸. Była ona skutkiem decyzji organu opieki powiatu Horodyszcz, do którego z wnioskiem o usamowolnienie zwrócił się szesnastolatek, pracujący wówczas jako murarz-tylnikarz, co potwierdzała załączona kopia umowy o pracę. Organ opieki odmówił mu usamowolnienia. Na posiedzeniu sądu wnioskodawca nie był obecny (zgodnie z prośbą o rozpatrzenie jego skargi także pod jego nieobecność; nie pojawił się też jego pełnomocnik, składając wniosek o rozpatrzenie sprawy również pod jego nieobecność, o czym warto wspomnieć, aby unaocznić „ciężar” takich spraw). Sąd usamowolnił niepełnoletniego wskazując, że — jak wynikało z kopii aktu urodzenia — osiągnął on już 17 lat, zaś z kopii umowy o pracę i kopii książeczki pracy wynikało, że pracuje teraz jako malarz-sztukator. Organ opieki nie mógł go jednak usamowolnić, bo matka jego przed dziesięciu laty została pozbawiona władzy rodzicielskiej, a ojcostwo nie zostało ustalone (z kontekstu wynikało, że również nie miał innego niż rodzice przedstawiciela ustawowego). Uznając, że uwzględnienie wniosku leży w pełni w interesie wnioskodawcy, co potwierdzało także stanowisko organu opieki powiatu w Horodyszczu uznającego za właściwe przyznanie mu pełnej zdolności do czynności prawnych, SR w Smile uznał go za posiadającego taką zdolność, informując nadto o możliwości zaskarżenia swego orzeczenia do Sądu Apelacyjnego Obwodu Czerkaskiego.

W prawie kazachstańskim

W kodeksie cywilnym Republiki Kazachstan (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі...; dalej: k.c.R.K.) emancypacji niepełnoletnich dotyczy art. 22–1. W ust. 1 przewiduje, że niepełnoletniego, „który ukończył szesnaście lat, można uznać za mającego pełną zdolność do czynności prawnych, jeżeli pracuje na podstawie umowy o pracę lub za zgodą swoich przedstawicieli ustawowych prowadzi działalność gospodarczą”. W kolejnym ustępie przewidziano, że emancypacji dokonuje się za zgodą przedstawicieli ustawowych niepełnoletniego „decyzją organu opieki, albo, w przypadku braku takiej zgody, orzeczeniem sądu”. W ust. 3 zd. 1 ustalono, że emancypowany niepełnoletni ma prawa cywilne i ponosi cywilną „odpowiedzialność (w tym odpowiedzialność za wyrządzoną przez niego szkodę), z wyjątkiem praw i obowiązków, dla których, zgodnie z aktami ustawodawczymi Republiki Kazachstan, została ustalona granica” (wymóg uzyskania określonego) wieku (zob. nadto Жаркенова, 2019, s. 103). W zd. 2 dodano, że przedstawiciele „ustawowi nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania emancypowanego niepełnoletniego” (zob. też Идрышева, 2018, s. 33; por. np. Климин, 2011, s. 27).

Liczniesze przepisy zawiera kodeks postępowania cywilnego Republiki Kazachstan (Қазақстан Республикасының Азаматтық процесі кодексі...). W art. 329 znajdują się unormowania w zasadzie analogiczne jak odpowiednie przepisy m.in. k.p.c.F.R.¹⁹: niepełnoletni składa wniosek o emancypację w sądzie swojego miejsca zamieszkania (ust. 1), ten zaś „przyjmuje” jego wniosek, gdy brak jest zgody rodziców (rodzica), przysposabiających (przysposabiającego) albo opiekuna. Na podstawie art. 330 wniosek ten rozpatrywany jest w obecności wnioskodawcy, jego rodziców (rodzica), przysposabiających (przysposabiającego), opiekuna, a także przedstawiciela organu opieki. Tak samo jak w innych opisanych tu ustawodawstwach, w kolejnym art. 331 tego kodeksu postanowiono, że sąd, po rozpatrzeniu co do istoty wniosku o emancypację, wydaje orzeczenie, którym uwzględni go albo odrzuca (ust. 1), gdy zaś wniosek zostanie uwzględniony, niepełnoletni, który ukończył 16 lat, uzyskuje pełną zdolność do czynności prawnych z dniem uprawomocnienia się orzeczenia (ust. 2).

W piśmiennictwie dotyczącym tych unormowań wskazywano na ekonomiczne i społeczne uzasadnienie emancypacji we współczesnym Kazachstanie²⁰. Zwracano uwagę na wygaśnięcie obowiązku alimentacyjnego („zapłaty alimentów”) rodziców wobec mającego pełną zdolność do czynności prawnych uzyskaną także wskutek emancypacji i na to, że niepełnoletni, nawet, gdy jest emancypowany, nie ma takiego obowiązku wobec rodziców (zob. Кимель, 2008, s. 1, por. jednak zastrzeżenie na s. 4 i 5). Przestrzegano (w rozważaniach, które wbrew podtytułowi nie przedstawiały nieistniejącej specyfiki emancypacji w prawie kazachstańskim, ale głównie jej pozacywilistyczny kontekst), podnosząc dwukrotnie, że instytucja ta może być wykorzystywana do uwolnienia się rodziców od obowiązków alimentacyjnych wobec dziecka (zob. Эмансипация..., s. 3–4). W szczególności, na kolejnej stronie tego opracowania znalazłem też chyba wyjątkowe analizy

krytyczne, wątpliwości *de lege lata* i propozycje nie tyle *de lege ferenda*, odnoszące się do praktyki postępowania w sprawie emancypacji. Także sugestie, aby sąd uwzględniał nie tylko wymogi przewidziane w art. 22–1 k.c.R.K., ale rozważał kwalifikacje umysłowe i społeczne ubiegającego się o emancypację. Oraz stanowcze stwierdzenie, że orzeczenie o emancypacji nie może być uchylone, przy czym najbardziej przekonującą jest argumentacja wskazująca na potrzebę ochrony czynności dokonanych przez emancypowanego, jak również pogląd, którego nie uzasadniono, że dopuszczalne jest jednak uznanie orzeczenia za nieważne. Warto wspomnieć i o odmiennym od wspomnianego wyżej poglądu sformułowanego w piśmiennictwie dotyczącym prawa rosyjskiego, że wyemancypowanie nie umożliwia emancypowanemu przysposabiania, a także stanowisku znanym również w piśmiennictwach dotyczących przedstawianych wyżej innych ustawodawstw państw powstałych po podziale ZSRR, iż emancypacja nie zmienia statusu przewidzianego dla małoletniego na gruncie prawa pracy, jak również o opinii, w której uzasadniano, że emancypacja powinna być orzekana wyjątkowo (zob. Эмансипация..., s. 6).

Najpierw gospodarka!

Argumentów społecznych i ekonomicznych przemawiających za dopuszczalnością i u nas *de lege ferenda* usamowolnienia można przytoczyć dużo więcej. Wiele z nich wynika pośrednio z tego, co najczęściej za innymi przytoczyłem. Kończąc, wspomnę o jeszcze jednym, normatywnym, w szczególny sposób — *bo á rebours* — wynikającym z art. 65 ust. 3 zd. 1 Konstytucji RP, zgodnie z którym stałe „zatrudnianie dzieci od lat 16 jest zakazane”. Z tego przecież wynika, że przed

uzyskaniem pełnoletności możliwe jest zatrudnianie małoletnich na stałe. Wcześniej zaś też jest to możliwe, np. sezonowo, nie tylko podczas wakacji czy dorywczo. Na podstawie zd. 2 wskazanego przepisu Konstytucji formy i charakter dopuszczalnego zatrudniania dzieci określa ustawa. Stosowne przepisy zawierają art. 190 § 2 i art. 191 § 1 k.p., przewidując możliwość zatrudnienia małoletniego, który ukończył piętnaście lat, i to bez uzyskania zgody przedstawiciela ustawowego albo opiekuna²¹ (a w niektórych sytuacjach i pod pewnym warunkami, tu z wymogiem wspomnianej zgody, także małoletniego, który jeszcze nie ukończył piętnastu lat, zob. art. 190 § 2 i art. 191 § 2^{1–23} k.p.).

Resztą może zajmą się inni...

Intencją moją jest nakłonienie badaczy nie tylko prawa i polityków do dyskusji nad przedstawionym konceptem. Mógłby on przybrać postać takich przepisów: „Małoletni, który ukończył lat szesnaście, mający ograniczoną zdolność do czynności prawnych, może wystąpić do sądu rodzinnego o usamowolnienie (uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych)”. „Sąd rozpatrujący wniosek o usamowolnienie (uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych) wysłuchuje także rodziców małoletniego, jego przysposabiających albo opiekuna”. Nie widzę potrzeby dalej idących unormowań. Oczywiście, że pierwszy z proponowanych przepisów powinien być ułożony w kodeksie cywilnym, drugi w kodeksie postępowania cywilnego. W którym miejscu? — to też niech wskażą inni, nie tylko dlatego, że jest to prawie oczywiste. Pozostaje mi żywić nadzieję, że tak jak wiele nie tylko moich pomysłów, nie przypadnie on z kretesem bez jakiegokolwiek dyskusji.

Przypisy/Notes

¹ Zob. ten termin np. w uzasad. orz. SN z 6 marca 1923 r., Rw 1399/22, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/rw-1399-22-orzeczenie-sadu-najwyzszego-521731839>

² Nieograniczone co do wieku minimalnego (!) prawo przynależności do niektórych stowarzyszeń, także czynnego i biernego wyborczego, zapewnia małoletnim w niektórych stowarzyszeniach art. 3 ust. 3 zd. 2 Prawa o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r., poz. 2261).

³ Że chodziło tu o przedsiębiorcę jasno wynikało z art. 31 ust. 2 UoSDG, zgodnie z którym informację, „o której mowa w art. 25 ust. 1 pkt 13, kurator lub opiekun zgłasza niezwłocznie do CEIDG za pośrednictwem formularza dostępnego na stronie internetowej CEIDG, nie później niż w terminie 7 dni roboczych od dnia uprawomocnienia się postanowienia o ograniczeniu lub utracie zdolności do czynności prawnych przedsiębiorcy” (tak ten przepis brzmiał do 18.05.2016 r., obowiązujący od 7.03.2009 r. w nieco innej postaci).

⁴ Zgodnie z którymi informację, „o których mowa w art. 5 ust. 2 pkt 7–11, sąd zgłasza niezwłocznie do CEIDG za pośrednictwem formularza dostępnego na stronie internetowej CEIDG lub za pośrednictwem innego zintegrowanego z CEIDG systemu teleinformatycznego, nie później niż w terminie 7 dni roboczych od dnia: 1) uprawomocnienia się orzeczenia, którego skutkiem jest ograniczenie lub utrata zdolności do czynności prawnych; 2) uprawomocnienia się postanowienia o ustanowieniu kurateli lub opieki [...]”, a informację, „o których mowa w art. 5 ust. 2 pkt 21 lit. b i c oraz pkt 22–24, sąd zgłasza niezwłocznie do CEIDG za pośrednictwem formularza dostępnego na stronie internetowej CEIDG lub innego zintegrowanego z CEIDG systemu teleinformatycznego, nie później niż w dniu roboczym następującym po dniu [...] uprawomocnienia się orzeczenia, którego skutkiem jest ograniczenie zdolności do czynności prawnych zarządcy sukcesyjnego lub jej utrata [...]”.

⁵ Zapadło ono w sprawie III SA 289/94, ale nie zostało opublikowane, znane jest z relacji na łamach Rzeczpospolitej, zob. I.L., 2000, s. C2.

⁶ Marek Szydło szerzej przedstawia argumentację za możliwością posiadania statusu przedsiębiorcy przez osoby nieposiadające w ogóle albo posiadające ograniczoną zdolność do czynności prawnych także w monografii Szydło, 2005, s. 93–94, zob. również s. 70–71.

⁷ Czepita, Kuniewicz, 2007, s. 70, zob. także s. 68–69 i 71. Natomiast w odniesieniu do spółek niehandlowych wskazywano, również na możliwość wejścia do spółki cywilnej spadkobiercy zmarłego współnika (art. 872 k.c.), przy braku postanowienia, z którego miałyby wynikać, że takim wstępującym współnikiem nie może być osoba nieposiadająca zdolności do czynności prawnych. Taka konstatacja była zaś inspiracją do wniosku ogólnego, „iż z żadnych przepisów prawa nie wynika obowiązek posiadania przez przedsiębiorcę będącego osobą fizyczną pełnej zdolności do czynności prawnych”, a ewentualne „utrudnienia w dokonywaniu przez takie osoby czynności handlowych i publicznoprawnych w ramach prowadzonej działalności gospodarczej mają jedynie charakter faktyczny, ale dający się usunąć przy właściwym zastosowaniu odpowiednich przepisów dotyczących dokonywania czynności prawnych przez osoby niemające takiej zdolności, które zawarte są w kodeksie cywilnym i kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” (Miczek, 2005, s. 28).

⁸ Zob. Szczygielski, 1934, s. 150–151, 197–199, 255–258 i 260–261; tenże, b.r.wyd., s. 686, zob. także s. 685–686 i 696; tenże, 1938, s. 52–55; tenże, 1939a, s. 12 i n. oraz tenże, 1939b, s. 68 i n.

⁹ Docent dr Swietłanie Władimirowne Woroninowa (Светлане Владимировне Ворониной) z Instytutu Prawa Altajskiego Uniwersytetu Państwowego w Barnaulu dziękuję za pomoc w dostępie do jej publikacji dotyczących prawa rosyjskiego, w szczególności rozprawy kandydackiej. Docent dr Tatjana Dimitriewna Trambacziewa (Татьяна Дмитриевна Трамбачевой) z Mohylewskiego Oddziału Białoruskiego Instytutu Prawoznawstwa Prywatnej Szkoły Wyższej dziękuję za wsparcie kwerendy dotyczącej białoruskiego piśmiennictwa prawniczego, w szczególności za przesłanie rozprawy kandydackiej. Za wielokrotne konsultacje dziękuję przyjacielowi doc. dr. Andrieju Aleksiejewiczu Nowikowu (Андрею Алексеевичу Новикову) z Wydziału Prawa Sankt-Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego oraz dobremu koledze dr. Jarosławowi Turłukowskiemu z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Za obszerną konsultację dziękuję również dobremu koledze, prof. dr. hab. Markowi Szydło, nie tylko z Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Magistrowi Krzysztofowi Mruszczakowi z Biblioteki Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, przyjacielowi, za wsparcie podczas kwerendy w czasach pandemii. Za pomoc w tradycyjnej kwerendzie piśmiennictwa prawniczego rosyjskiego, kazachskiego i ukraińskiego w Bibliotece Wydziału Prawa Sankt-Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego, Bibliotece Naukowej Zaporoskiego Uniwersytetu Narodowego oraz Bibliotece Wydziału Prawa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki dziękuję ich pracownikom. Za wielokrotną, żmudną korektę, od serca dziękuję Basi Bernfeld z Wiednia. Za pomoc w organizacji i przebiegu moich pobytów naukowych i dydaktycznych w Sankt-Petersburgu, Kijowie, Zaporozżu i Lwowie proszę o przyjęcie podziękowań notariusz Marię Zaporowską-Przybył z Wrocławia.

¹⁰ Praca niepełnoletnich w FR chyba nie jest rzadkością. Gwoli przykładu: w murmańskim obwodzie FR — w ramach planu strategicznego „Mieszkać na północy. 2030” — prowadzona jest przez władze działalność mająca na celu zatrudnianie niepełnoletnich, aby wesprzeć mały i średni biznes oraz zwiększyć liczbę miejsc pracy. Pracodawca zatrudniający ich otrzymuje rekompensatę 30% kosztów pracy nieletnich. Planując zatrudnienie w tym regionie około 9 tysięcy młodych ludzi zachęca się pracodawców także możliwością starań o uzyskanie przez przedsiębiorstwo statusu „zorientowanego społecznie” oraz tym, że mogą w przyszłości liczyć na dodatkowe preferencje (Работодателей...).

¹¹ Różnice między umową o pracę a kontraktem (o pracę) są w Federacji Rosyjskiej oraz w Republice Białoruś i na Ukrainie odmienne. Tu poprzestaną na wskazaniu, że w pierwszym z tych państw podstawową różnicą jest ta, że w umowie o pracę treść umowy określają strony, natomiast kontrakt o pracę jest umową zawieraną z (przyszłym) urzędnikiem państwowym lub samorządowym, stąd znaczące elementy umowy wynikają z przepisów państwowych lub samorządowych. Zob. np. Евдокимова, 2018...

¹² Wiernie oddające sformułowanie „занимается предпринимательской деятельностью” byłoby nieprzyjęte w języku polskim określenie „zajmuje się działalnością przedsiębiorczą”.

¹³ Tylko na pozór termin rosyjski „органа опеки и попечительства”, odpowiedni termin białoruski „органаў апеі і апекавальніцтва”, ukraiński „органу опіки та піклування” oraz kazachski „қорғанш және қамқоршы органың” należy tłumaczyć na „organy opieki i kurateli”; aby te terminy były zrozumiałe w naszym języku i przede wszystkim kontekście prawnym, uznałem za stosowne posługiwać się zwrotem „organy opieki”. Zob. w szczególności art. 2 pkt 1 i 2 Федеральный закон от 24 апреля 2008 г. ... oraz art. 145 ust. 1 i 2 Семейный кодекс...

¹⁴ „Несовершеннолетние в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет вправе заниматься предпринимательской деятельностью, с письменного согласия своих законных представителей — родителей, усыновителей или попечителя”.

¹⁵ Wskazana w następnym przypisie autorka nie podaje daty wydania tego orzeczenia, ale podana przeze mnie wydaje się prawdopodobna w świetle kwerend internetowych.

¹⁶ Pierwotny wykaz jej kilkudziesięciu publikacji, także pod panińskim nazwiskiem T. D. Карпенко, zawiera Trambaczewa резюме... a także ТРАМБАЧЕВА Татьяна...

¹⁷ W przepisie tym przewidziano m.in., że wniosek o uchylenie orzeczenia o emancypacji mogą złożyć do sądu rodzice, przysposabiający lub opiekunowie, a także organ ochrony dzieci (ust. 1); jeśli są ku temu powody sąd może również uchylić decyzję o emancypacji podjętą przez organ ochrony dzieci (ust. 2), zob. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси...

¹⁸ Zob. <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/52276820> (14.02.2021).

¹⁹ We wcześniejszym piśmiennictwie prawniczym zwracano uwagę, że emancypacja, której wówczas nie znało prawo kazachstańskie, przewidziana jest w prawie rosyjskich i białoruskim, zob. np. Карпушина, 2006, s. 90.

²⁰ Zob. Эмансипация в гражданском праве Республики Казахстан..., b.r.wyd., s. 1. Z moich kwerend wynika, że ta opublikowana anonimowo praca dyplomowa jest najsolidniejszym z dostępnych w internecie opracowań problematyki emancypacji na gruncie prawa Kazachstanu, nie tylko obszerniejsza, ale przede wszystkim bez porównania bardziej wartościowa niż np. Абылова, Айтеке, Демеубаева, b.r.wyd., gdzie, na początku, uzasadnienie potrzeby instytucji emancypacji z nieznanym dziś u nas odwołaniem panegiryczno-politycznym, po którym następuje część dotycząca prawa kazachstańskiego, francuskiego, hiszpańskiego, niemieckiego oraz nieprzypadkowa wzmianka o prawie japońskim.

²¹ Jednoznacznie wynika to z art. 191 § 2⁴ k.p., który m.in. wymóg zgody przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego małoletniego ogranicza do zawarcia „umowy o pracę w celu przygotowania zawodowego z osobą, o której mowa w § 2³ i § 2³ [...]”.

Bibliografia/References

Literatura/Literature

- Allerhand, M. (1935). *Kodeks handlowy. Komentarz*. Lwów: „Kodeks” Spółka Wydawnicza.
- Bernfeld, B., Mazurkiewicz, J., Zaporowska, M., Zaporowska, Z. (2016). *Wiązanka urodzinowa dla Profesora Jacka Sobczaka (pięć prawniczych miniatur)*. W: J. W. Adamowski, T. Wallas, K. Kakareko (red.), *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, Warszawa-Poznań: Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”.
- Bierć, A. (1998). Osoba fizyczna jako przedsiębiorca, *Studia Prawnicze*, (4), 5–61.
- Бермічева, О. В. (2013). Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності — відображення реалій життя. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*, (6), 81–89.
- Борисов, А. Б. (2014). *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части первой, части второй, части третьей, части четвертой*. Москва: Книжный мир.
- Борзенкова, Ю. А. (2010). Эмансипация несовершеннолетних в Республике Беларусь. W: И. В. Вишневская и др. (ред.), *Право Беларуси: история и современность: сб. материалов Междунар. науч.-теорет. конф. студентов, магистрантов и аспирантов „Развитие институтов гражданского права в законодательстве Беларуси от Статута ВКЛ 1529 г. до Гражданского кодекса Республики Беларусь 1998 г.”* (Минск, 24 нояб. 2009 г.) и Респ. науч.-теорет. конф. студентов, магистрантов и аспирантов „Декларация о государственном суверенитете Белорусской ССР от 27 июля 1990 г. и ее место в развитии конституционного процесса в Республике Беларусь” (Минск, 16 нояб. 2010 г.). Минск: Белорусский государственный экономический университет.
- Букшина, С. В. (1998). Объявление несовершеннолетнего эмансипированным как основание приобретения полной дееспособности. W: В. Я. Мозюкин, В. В. Невинский (ред.), *Современное российское право: федеральное и региональное измерение. Сборник материалов межвузовской конференции*. Барнаул: Издательство Алтайского Государственного Университета.
- Букшина, С. В. (1999). Занятие предпринимательской деятельностью — основание для эмансипации несовершеннолетнего гражданина. W: В. Ф. Волович (ред.), *Правовые проблемы укрепления российской государственности*. Сборник статей Ч. 2. Томск: Издательство Томского Государственного Университета.

- Букшина, С. В. (2003b). Механизм реализации права на эмансипацию в административном порядке. W: В. Я. Музыкин, В. В. Сорокин (ред.), *Публично- и частноправовое регулирование в России: теоретические и практические проблемы. Материалы Всероссийской научной конференции*. Барнаул: Издательство Алтайского Государственного Университета.
- Букшина, С. В. (2008). *Эмансипация несовершеннолетних граждан по законодательству Российской Федерации*. Барнаул: Издательство Алтайского Государственного Университета.
- Букшина, С. В. (2013). *Правовое положение несовершеннолетних*. Барнаул: ИП Колмогоров ИА.
- Czarnik, Z. (2001). Zdolność gospodarcza osoby fizycznej W: E. Ura (red.), *Jednostka wobec działań administracji publicznej. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Olszanica 21–23 maja 2001 r.*, Rzeszów: Mitel.
- Czepita, S., Kuniewicz, Z. (2007). Wybrane problemy definiowania określenia „przedsiębiorca” w prawie polskim. W: K. Sławik (red.), *Działalność gospodarcza. Kluczowe problemy*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin.
- Дьячкова, Н. А., Кутот, Е. С. (2012). Емансипация неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і безпека*, (3), 297–301.
- Dziurzyński, T. (1947). *Prawo handlowe. Część I. Według wykładów JW Pana Prof. Dr. T. Dziurzyńskiego*. Kraków: Towarzystwo Biblioteki Słuchaczów Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fenichel, Z. (1936). W: T. Dziurzyński, Z. Fenichel, M. Honzatkó, *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. II. Kraków: Księgarnia Powszechna.
- Францифоров, А. Ю. (2020) W: М. Ю. Лебедев (ред.), *Гражданский процесс*. Москва: Юрайт.
- Гражданский кодекс Российской Федерации на 1 марта 2020 года*. (2020). Герчикова Л. (ред.). Москва: Юрайт.
- Гришаева, М. С., Нарущая, Н. В. (2017). Отдельные проблемы дееспособности несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет. *Молодой учёный*, (17), 163–165.
- Гришмановский, Д. Ю. (2009). Некоторые теоретические проблемы в применении института эмансипации в Российской Федерации. *Вестник Челябинского государственного университета. Специальный выпуск*, (14), 12–14.
- Идрышева, С. К. (2018). *Азаматтық құқық (жалпы бөлімі)*. Астана: Fastprint.
- I.L. (2000), *Firma dla małoletniego. Rzeczpospolita*, 182.
- Janczewski, S. (1946). *Prawo handlowe, wekslowe i czekowe*. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
- Карпенко, Т. Д. (2004). Правовая процедура эмансипации, осуществляемая уполномоченными органами. *Право Беларуси*, (16), 80–85.
- Карпушина, Т. Д. (2006). Граждане как субъекты гражданского права. W: А. Г. Диденко (ред.), *Гражданское право. Общая часть. Курс лекций*. Алматы: Издательство „Нур-пресс”.
- Климкин, С. И. (2011). *Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть*. Алматы: НИЦ КОУ.
- Ключковська, Н. (2018). Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. *Підприємництво, господарство і право*, (7), 16–21.
- Лукашевич, А. А. (2018). Эмансипация как основание приобретения полной дееспособности несовершеннолетними гражданами. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право*, (1), 48–54.
- Mazurkiewicz, J. (2015). Rodzinne do remontu! Czyli o potrzebie wielkiej reformy prawa rodzinnego. W: P. Stec, M. Załucki (red.), *50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Mazurkiewicz, J. (2016). *Zanim pomysły nasze szczeną wraz z nami. Wrocławskie projekty ochrony prawnej dzieci i kobiet*. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mazurkiewicz, J. (2019). Każdy jest jakoś wykluczony. Czego profesor nie dowie się w czytelniku? W: J. Blicharz, T. Kocowski, M. Paplicki (red.), *Spółdzielnie socjalne oraz organizacje pozarządowe wsparciem dla zagrożonych wykluczeniem*. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Miczek, Z. (2005). Osoba fizyczna jako przedsiębiorca — na tle ustawy o swobodzie działalności gospodarczej i kodeksu cywilnego, *Przegląd Prawa Handlowego*, (9), 24–28.
- Мищенко, М. В. (2015). Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. *Право та інноваційне суспільство*, (1), 114–119.
- Мусаев, М. Г. (2010). О некоторых аспектах законодательного регулирования осуществления предпринимательской деятельности несовершеннолетними. *Вестник Московского университета МВД России*, (10), 114–117.
- Namitkiewicz, J. (1922). *Podręcznik prawa handlowego, wekslowego i czekowego*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka.
- Namitkiewicz, J. (1934a). *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. I. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze Młodych Prawników i Ekonomistów.
- Namitkiewicz, J. (1934b). Nowy Kodeks Handlowy, *Głos Sądownictwa*, (1), 24–35.
- Остапенко, А. В. (2010). Законодательство Российской Федерации и Республики Беларусь: сравнительный анализ положений о дееспособности граждан (физических лиц). *Вестник Волгоградского государственного университета, серия 5 Юриспруденция*, (2), 101–104.
- Попов, Н. В. (2016). Человек и закон. Совершеннолетие и эмансипация несовершеннолетних, *Проблемы в российском законодательстве*, (5), 208–211.
- Резніченко, С. В., Крутий М. О. (2017). Цивільно-правовий статус фізичної неповнолітньої особи. *Часопис цивілістики*, (23), 13–17.
- Ritterman, H. (1936). *Zarys prawa handlowego*. Warszawa: Związek Kupców. Centrala.
- Стрнжак, М. С. (2019). *Трудовое право*. Минск: Вышэйшая школа.
- Стрельцова, Е. С., Богданович, Е. О. (2015). Эмансипация в гражданском праве Республики Беларусь. W: Ю. П. Шкаплеров и др. (ред.), *Борьба с преступностью: теория и практика. Тезисы докладов III Международной научно-практической конференции (Могилев, 20 марта 2015 года)*, ч. 1, Могилев: Могилевский институт МВД Республики Беларусь.
- Szczygielski, A. D. (b.r.wyd.). Kupiec. W: F. Zoll i J. Wasilkowski (red.), *Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego*. T. II. *Księgi wieczyste — Ordynacje rodowe*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.
- Szczygielski, A. D. (1934). *Zasady prawa handlowego*, t. I. *Podstawy konstrukcyjne polskiego Kodeksu Handlowego. Zasady podstawowe — Czynności handlowe — Pojęcie kupca*. Warszawa: Wydawnictwo Biblioteka Prawnicza.
- Szczygielski, A. D. (1938). Nieletni handlujący. W: A. D. Szczygielski (red.), *Encyklopedia praktyki prawniczej. Część I. Prawo handlowe*, t. I. Warszawa: Wydawnictwo „Prasa Prawnicza”.
- Szczygielski A. D. (1939a). Kupiec małoletni. *Przegląd Prawa Handlowego*, (1), 12–30.
- Szczygielski, A. D. (1939b). Kupiec małoletni (Dokończenie). *Przegląd Prawa Handlowego*, (2), 68–85.
- Szydło, M. (2002). Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim. *Przegląd Sądowy*, (7–8), 72–105.
- Szydło, M. (2005). *Swoboda działalności gospodarczej*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Трамбачева, Т. Д. (2008). *Эмансипация несовершеннолетних в гражданском праве Республики Беларусь*, Минск, 2008, на правах рукописи УДК 347.157.3 (476) (043.3) (збірки власне).

- Трамбачева, Т. Д. (2012). Отмена решения об объявлении несовершеннолетнего полностью дееспособным (эмансипации) и ее правовые последствия. *Вестник Мазілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова*, Серия Д. *Эканоміка, сацыялогія, права*, (1), 88–94.
- Василевич, Г. А. (2016). *Конституционное право Республики Беларусь*. Минск: Вышэйшая школа.
- Watrakiewicz, M. (2003). Wiek a zdolność do czynności prawnych. *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, (3), 497–529.
- Wróblewski, S. (1935). *Komentarz do kodeksu handlowego części I, zeszyt I (art. 1–13)*. Kraków: Leon Frommer.
- Zaporowski, P. (2006). Czy przedsiębiorcą może być osoba fizyczna niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych? *Palestra*, (7–8), 37–45.
- Zaporowski, P., Mazurkiewicz, J., Zaporowska, M., Zaporowska, Z. (2016). *Polskie prawo firmowe. Zagadnienia wybrane*. Wrocław: Jacek Mazurkiewicz.
- Жаркенова, Г. А. (2019). Кэметлетке толмагандардын эрекет кабілеттілігі мен азаматтық құқықтық жауапкершілігі. W: *Materiały XV Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji „Naukowa przestrzeń Europy — 2019”*, vol. 5. Przemysł: b.wskaz.wyd.

Źródła internetowe/Internet sources

- Абылова, К., Айтеке, К., Демеубаева, А. (b.r.wyd.). *Кэметлетке толмагандардың эмансипациясының құқықтық табиғаты мен материалдық-құқықтық шарттары*, <http://www.rusnauka.com/pdf/249300.pdf> (14.02.2021).
- Афоница, Т. В. (2018). Дееспособность несовершеннолетних. Екатеринбург: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjDysqX99TpAhUDHHCkHayGCwUQFjAAegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Felar.rsvpu.ru%2Fbitstream%2F123456789%2F25253%2F1%2FRSVPU_2018_163.pdf&usg=AOvVaw31BD7YWMenpUmQTNbLKrOu (14.02.2021).
- Бандык, О. И. (2018). Профессионально об актуальном. Эмансипация: понятие и последствия. Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, <http://pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2018/october/30912/> (14.02.2021).
- Букшина, С. В. (2003а). Эмансипация несовершеннолетних граждан по законодательству Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Томск: <https://www.dissercat.com/content/emansipatsiya-nesovershennoletnikh-grazhdan-po-zakonodatelstvu-rossiiskoi-federatsii/read> (14.02.2021).
- Цивільний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (14.02.2021).
- Цивільний процесуальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (14.02.2021).
- Евдокимова, Н. (2018). Трудовой контракт и трудовой договор: есть ли отличия, <https://ppt.ru/forms/rabota/dogovor-i-kontrakt> (14.02.2021).
- Эмансипация в гражданском праве Республики Казахстан, <https://works.doklad.ru/view/Yt2NGt97S3I.html> (14.02.2021).
- Еськова, Д. С. (b.d.wyd.). Эмансипация граждан, Новороссийск, <https://works.doklad.ru/view/mJIDHK2aycg.html> (14.02.2021).
- Федеральный закон от 8 августа 2001 г. N 129-ФЗ „О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей”, https://legalacts.ru/doc/FZ-o-gosudarstvennoj-registracii-juridicheskikh-lic-i-individualnyh-predprinimatelej-ot-08_08_01/ (14.02.2021).
- Федеральный закон от 11 июня 2003 г. № 74-ФЗ „О крестьянском (фермерском) хозяйстве”, <https://rg.ru/2003/06/17/selhoz-dok.html> (14.02.2021).
- Федеральный закон от 24 апреля 2008 г. № 48-ФЗ „Об опеке и попечительстве”, <http://docs.cntd.ru/document/902098257> (14.02.2021).
- Грамадзянскі кодэкс Рэспублікі Беларусь, pravo.by/upload/pdf/kodeksibel/gramadzjanskij_kodeks_rb_1998_bel.pdf (14.02.2021).
- Гражданский кодекс Республики Беларусь, <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800218> (14.02.2021).
- Гражданский кодекс Российской Федерации, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102033239> (14.02.2021).
- Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Беларусь, <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900238> (14.02.2021).
- Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078828> (14.02.2021).
- <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/52276820> (14.02.2021).
- Иванов, И. (2009). Эмансипация несовершеннолетнего гражданина. Владивосток, <https://works.doklad.ru/view/MzyW-xyMVZM.html> (14.02.2021).
- Институт эмансипации в гражданском праве, <https://works.doklad.ru/view/8RI2TD0I3jI.html> (14.02.2021).
- Кафедра гражданского права Сайт кафедры гражданского права АлтГУ. Букшина Светлана Владимировна, <https://gpravo.wordpress.com/%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D1%8B%D0%B1%D1%83%D0%BA%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/> (14.02.2021).
- Карпенко, Т. Д. (2004). Понятие, основания и условия гражданско-правового института эмансипации, <http://www.kaznachey.com/doc/8F2S1pkTKbl/> (14.02.2021).
- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (14.02.2021).
- Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі, https://kodeksy-kz.com/grazhdanskij_protseussualnyj_kodeks.htm (14.02.2021).
- Кимель, С. (2008). Алиментные обязательства в системе семейного права Республики Казахстан. Караганда: <https://works.doklad.ru/view/gQrwnmYJhU.html> (14.02.2021).
- Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111521?cl=ky-kg> (14.02.2021).
- Работодателей Мурманска стимулируют нанимать молодежь, <https://ria.ru/20200608/1572589022.html> (14.02.2021).
- Понятие материальной ответственности сторон трудового договора, <https://works.doklad.ru/view/9ezgxJ3CBzk.html> (14.02.2021).
- Письмо Федеральной нотариальной палаты от 22 июля 2016 г. N 2668/03-16-3 Методические рекомендации по удостоверению доверенности (вместе с Методическими рекомендациями по удостоверению доверенностей, утв. решением Правления ФНП от 18 июля 2016 г., протокол N 07/16), <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&cacheid=41B4074DC7B3799FBA6EE9A1CB33106&mode=backrefs&SORTTYPE=0&BASENODE=1-1&ts=2052158930804725580&base=LAW&n=202780&rnd=7491060CDAC528CA2C2C5AB13E801599#81j74wsx9o4> (14.02.2021).
- Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 26 декабря 2017 г. N 56 „О применении судами законодательства при рассмотрении дел, связанных со взысканием алиментов”, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&cacheid=41B4074DC7B3799FBA6EE9A1CB33106&mode=backrefs&SORTTYPE=0&BASENODE=11&ts=2052158930804725580&base=LAW&n=286361&rnd=7491060CDAC528CA2C2C5AB13E801599#37ipiscjxm> (14.02.2021).
- Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 16 мая 2017 г. N 16 „О применении судами законодательства при рассмотрении дел, связанных с установлением происхождения детей”, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&cacheid=41B4074DC7B3799FBA6EE9A1CB33106&mode=backrefs&SORTTYPE=0&BASENODE=1-1&ts=2052158930804725580&base=LAW&n=286689&rnd=7491060CDAC528CA2C2C5AB13E801599#1y2kk44curn> (14.02.2021).

Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 14 ноября 2017 г. N 44 „О практике применения судами законодательства при разрешении споров, связанных с защитой прав и законных интересов ребенка при непосредственной угрозе его жизни или здоровью, а также при ограничении или лишении родительских прав”, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&cacheid=41B4074DC7B3799FBAA6EE9A1CB33106&mode=backrefs&SORTTYPE=0&BASENODE=1-1&ts=2052158930804725580&base=LAW&n=282678&rnd=7491060CDAC528CA2C2C5AB13E801599#bptvw1agqf4> (14.02.2021).

Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 7 марта 2006 г. № 326 „Об утверждении Положения о порядке рассмотрения органами опеки и попечительства обращений граждан об объявлении их полностью дееспособными (эмансипации)”, <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=C20600326> (14.02.2021).

Ретнёва, О. В. (2018). Дееспособность несовершеннолетних в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Екатеринбург: Российский государственный профессионально-педагогический университет, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:F7zesuzatxMJ:elar.rsvpu.ru/handle/123456789/25269+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d> (14.02.2021).

Поговой, Р. Б. (2010). Эмансипация несовершеннолетних граждан по законодательству Российской Федерации. Новосибирск: <https://works.doklad.ru/view/wx2rEO2jnMo.html> (14.02.2021).

Семейный кодекс Российской Федерации, <https://legalacts.ru/kodeks/SK-RF/> (14.02.2021).

Трамбачева резюме, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjXy47plsXpAhXUrlsKHQcMB4QFjAAegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Fmoglev.bip-ip.by%2Fkafedryi%2Fkafedra-yuridicheskikh-distiplin%2F%25D0%25A2%25D1%2580%25D0%25B0%25D0%25BC%25D0%25B1%25D0%25B0%25D1%2587%25D0%25B5%25D0%25B2%25D0%25B0%2520%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25B7%25D1%258E%25D0%25BC%25D0%25B5.pdf&usg=AOvVaw3jB7UfhFz43ZM-5LseTmmw> (14.02.2021).

ТРАМБАЧЕВА Татьяна Дмитриевна — кандидат юридических наук, доцент, https://pravo-gihp.ucoz.ru/index/trambacheva_tatjana_dmitrievna_kandidat_juridicheskikh_nauk_docent/0-10 (14.02.2021).

Участие несовершеннолетнего в предпринимательской деятельности, <https://prokuror-kaluga.ru/razyasnenie-6614.html> (14.02.2021).

Законопроект № 232831-7. О внесении изменений в часть первую Гражданского кодекса Российской Федерации (в части осуществления несовершеннолетними предпринимательской деятельности), <https://sozd.duma.gov.ru/bill/232831-7> (14.02.2021).

Prof. dr hab. Jacek Mazurkiewicz

Profesor w Katedrze Prawa Cywilnego, Postępowania Cywilnego oraz Komparatystyki Prawa Prywatnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Prof. dr hab. Jacek Mazurkiewicz

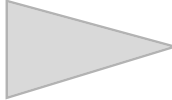
Professor of Law. Faculty of Law and Administration, University of Zielona Góra.

Klub książki PWE

Z myślą o swoich Czytelnikach Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne stworzyło Klub książki PWE. W ramach członkostwa w Klubie proponujemy następujące udogodnienia i korzyści:

- ✓ szybkie zakupy;
- ✓ zakupy z rabatem;
- ✓ informacje o nowościach, promocjach, konkursach.

Po więcej informacji zapraszamy na stronę PWE:

 www.pwe.com.pl